

יסודות סוכה

שיעור רביעי

צל הסוכה ותפקיד הסכך

מקורות

- א. גמ' כב: "ושצילתה מרובה... כאיסתרא מלתחת"; רש"י ד"ה כאן מלמעלה; תוס' ד"ה כאן
ב. רא"ש פ"ב סי' ג; מלחמת ה' לרמב"ן י: "...מלמעלה שפסולה"
ג. גמ' כב. "...וצילתה מרובה מחמתה כשרה"; רש"י ד"ה קנה יורד; ר"ן י: ד"ה ושמאל אמר
[ד. גמ' ט: "מתני'... בשחבטן"; רא"ש פ"א יד; חלקת יואב או"ח סי' כח ד"ה עוד קשיא לי טובא]

רא"ש סוכה פ"ב סי' ג

והקשה רבנו תם, והא רב פפא גופיה אית ליה בפרק קמא דעירובין פרוץ כעומד מותר, ופסקו התם דהכי הלכתא...
ונראה לי דלא שייך להביא לכאן פרוץ כעומד, דדוקא גבי סכך פסול וסכך כשר המונחין זה אצל זה שייך להזכיר
פרוץ כעומד, כדמייתי ליה לעיל אמתניתין דהמקרה סוכתו בשפודין וכו', אבל גבי סוכת סכך ואויר ניתנה הלכה
שיהא הצל מרובה. וכן מצינו לענין פרוץ כעומד של דפנות מועיל קנה קנה פחות משלשה אף על פי שהפרוץ
מרובה ולענין סכך אינו מועיל מפני שהחמה מרובה.

מלחמת ה' סוכה י:

דכי אמרינן פרוץ כעומד מותר, הני מילי בדופן שבת ובסכך פסול, דכי היכי דאגמריה רחמנא למשה התם לא
תפרוץ רובא הכא נמי אגמריה בסוכה לא תסכך בפסול רובא הא כי הדדי תרוייהו מותרין, אף על פי שהוא חשוב
כפרוץ לענין הכשרה דסוכה מיהו אין פסולה רבה על הכשרה, אבל באויר אי אפשר לומר כן שכיון שאם הם שוין
מלמעלה האויר רבה מלמטה הרי נפרץ רובה, דסוכה בצל תלה לה רחמנא והרי אין זו עשויה לצל יומם מחורב
שהרי חמה רבה עליה מלמטה ומבטלה מתורת סוכה, ומשום הכי בעינן שוין מלמטה, והיינו דאמר רב פפא כי
הדדי מלמעלה שפסולה.

ר"ן סוכה י: ד"ה ושמאל אמר

ולפי דברי רש"י, אף על גב דהשתא נמי חמתה מרובה מצלתה, כיון דאלו חבטינן לה הויא צלתה מרובה מחמתה
כשרה. ואחרים אומרים, דלא מכשרינן בקנה עולה וקנה יורד אלא היכא דהשתא נמי הויא צלתה מרובה מחמתה,
והא קא משמע לן שאין ריחוק הקנים פוסל משום שני סככין, אבל אי הוה השתא חמתה מרובה מצלתה פסולה.

חלקת יואב או"ח סי' כח

עוד קשיא לי טובא על הריב"א, דהמעין בש"ס יראה דלהלכה קיימא לן דאין סוכת מצוה צריך שיעשה צל
בהסוכה, רק שיהיה שיעור בהסכך שיעשה צל. ואף דזה רק שיטת רבי יהודה ריש סוכה, כמו שכתב הר"ן שם,
אבל זה רק למאן דאמר מטעם דלא שלטא ביה עינא או דיושב בצל דפנות, אבל לדידן דקיימא לן כרבא מטעם

קבע, אין סוכת מצוה צריכה שתעשה צל, כמבואר ברש"י שם ריש סוכה ב' ע"ב ד"ה לימות דסוכת מצוה אינו לצל. וכן מבואר להדיא בש"ס (דף כ"ב ע"א) דבקנה עומד וקנה יורד דמכשירין מטעם חבוט רמי, אף דעכשיו חמתה מרובה, מטעם דאמרינן דאם היה מונח בשוה היה צלתה מרובה, ואף שאין בשום פעם צלתה מרובה אף כשהחמה באמצע הרקיע מכל מקום כשר מטעם אילו היה מונחים בשוה. ואף שהתוס' ע"א ד"ה קנה כתבו באמת שם דהוא מטעם דמיצל בעת שהחמה באמצע רקיע, אבל בירושלמי שם (פ"ב ה"ג) מבואר להדיא כרש"י... ואם כן לא שייך סברת הריב"א דפוסל כנגדו, כיון דמכל מקום יש בהסכך שיעור להצל. ואף דבסוכת גנב"ך קאמר הש"ס (סוכה ח' ע"ב) והוא שעשאו לצל, היינו דוקא בדלא נעשה לשם מצוה אז צריך על כל פנים שיעשה לצל, ואם לאו איך תהיה שם סוכה עליה, אבל אם עושה הסוכה לשם מצוה אין צריך שום כוונה לצל.

המשנה בתחילת המסכת מלמדת על פסול סוכה ש'חמתה מרובה מצילתה':

[משנה ב.] ושחמתה מרובה מצלתה פסולה.

בהמשך המסכת מובאת משנה הקובעת שהסוכה צריכה להיות 'צילתה מרובה מחמתה':

[משנה כב.] ושצילתה מרובה מחמתה כשרה.

הגמרא מקשה על סתירה בין המשניות לגבי סוכה שצילתה שווה לחמתה:

'ושצילתה מרובה מחמתה כשרה', הא כי הדדי פסולה. והא תנן באידך פירקין: 'ושחמתה מרובה מצילתה פסולה', הא כי הדדי כשרה. [סוכה כב:]

הגמרא מתרצת:

[שם] לא קשיא, כאן מלמעלה כאן מלמטה.

הראשונים נחלקו בביאור תירוץ הגמרא. רש"י כותב:

הא דדייקינן כי הדדי פסולה, למעלה קאי, כשיש בין קנה לקנה כמלא קנה אפילו מצומצם פסולה, לפי שחמת האויר נראית בארץ רחבה הרבה מן הצל של סכך, והא דדייקינן כי הדדי כשרה – נקט שיעוריה מלמטה, שחמה וצל שוין, בידוע שהקנים רחבים מן האויר.

[רש"י שם, ד"ה כאן מלמעלה]

רש"י מפרש, שמשנת "חמתה מרובה מצילתה פסולה" אמורה ביחס לצל בקרקעית הסוכה, ולגביו "כי הדדי כשרה". לעומת זאת, משנת "צילתה מרובה מחמתה כשרה" אמורה ביחס לסכך עצמו, ולגביו "כי הדדי פסולה", הואיל ובמקרה כזה בקרקעית הסוכה החמה מרובה מן הצל.

לרבנו תם שיטה שונה:

ומפרש רבינו תם, 'כאן מלמעלה' – מי שמודד האויר מלמעלה כי הדדי כשרה, לפי שהוא עומד כפרוץ, אבל העומד מלמטה בארץ ומעיין כלפי מעלה ודומה כי הדדי פסולה.

[תוס' שם, ד"ה כחזא]

לשיטתו, משנת "חמתה מרובה מצילתה פסולה" אמורה ביחס לאדם המודד את הסכך מלמעלה, ולגביו "כי הדדי כשרה", הואיל ומדידתו מדויקת. לעומת זאת, משנת "צילתה מרובה מחמתה כשרה" אמורה ביחס למודד הנמצא למטה, ולגביו "כי הדדי פסולה", הואיל ומדידתו אינה מדויקת ואליבא דאמת החמה מרובה מן הסכך.

מן הדברים עולה, שלכולי עלמא יש צורך שיהיה 'למעלה' סכך בשיעור האוויר, ונחלקו הראשונים האם די בכך: לפי רבנו תם די בכך, ואילו לפי רש"י לא די שיהיה סכך בשיעור האוויר, אלא יש צורך שבקרקעית הסוכה ('למטה') לא תהיה החמה מרובה מן הצל.

רבנו תם אינו מקבל את פירושו של רש"י מחמת קושיה:

והקשה רבנו תם, דרב פפא גופיה דהכא אית ליה פרק קמא דעירובין פרוץ כעומד מותר, והתם נמי פסקינן הלכתא הכי.
[תוס' שם, ד"ה כזוזא]

רבנו תם טוען, כי דברי הגמרא אינם עולים בקנה אחד עם שיטתו העקרונית של רב פפא ש"פרוץ כעומד מותר". ואם כן, הואיל ובהמשך הסוגיה עולה שרב פפא מקבל את דברי הגמרא, בהכרח יש לפרש את הסוגיה באופן אחר.

הרא"ש מיישב את קושיית רבנו תם:

ונראה לי דלא שייך להביא לכאן פרוץ כעומד, דדוקא גבי סכך פסול וסכך כשר המונחין זה אצל זה שייך להזכיר פרוץ כעומד, כדמיייתי ליה לעיל אמתניתין דהמקרה סוכתו בשפודין וכו' אבל גבי סוכת סכך ואויר ניתנה הלכה שיהא הצל מרובה. וכן מצינו לענין פרוץ כעומד של דפנות מועיל קנה קנה פחות משלשה אף על פי שהפרוץ מרובה, ולענין סכך אינו מועיל מפני שהחמה מרובה.
[רא"ש פ"ב סי' ג]

הרא"ש טוען שאמנם דין 'פרוץ כעומד' שייך גם לגבי הסכך, כפי שאומרת הגמרא [טו]. לגבי סוכה המסוככת בסכך כשר ובסכך פסול, אך בסכך קיים דין נוסף – הסכך צריך לעשות צל. בשל כך, כאשר 'למעלה' יש מחצה סכך ומחצה אוויר – הסכך אינו עושה צל בקרקעית הסוכה, ולכן הסוכה פסולה¹.

מדברי הרא"ש עולה שקיימים שני דינים שונים:

- א. הסכך נחשב כדופן המקרה את הסוכה².
- ב. הסוכה צריכה להיות מוצלת על ידי הסכך.

לפי זה, דין 'פרוץ כעומד' בסכך אמור ביחס לדין הדופן שבסכך, אך בנוסף לכך הסוכה צריכה להיות מוצלת, ולכן סוכה שחציה סכך וחציה אוויר פסולה.

דברים אלו אמורים ביישוב שיטת רש"י. הקהילות יעקב כותב כי רבנו תם חולק על ההגדרה שהסכך אמור לעשות צל מעיקרה:

ודעת רבנו תם ז"ל נראה דסובר דצל אינו כלל מעיקר תנאי הכשירא דסוכה, והא דאמרינן בכולה מכילתין 'חמתה מרובה מצילתה', סימנא הוא דנקט, דכיון שחמתה מרובה נמצא שסככה מיעוט נגד הבלתי מסוכך, ולכן הקשה דאי מעלה הוא מחצה על מחצה, יש להכשיר מדין 'פרוץ כעומד מותר', אף על פי שלמטה חמתה רובא.
[קהילות יעקב סוכה סי' א]

לדברי הקהילות יעקב, רבנו תם סבור שכלל אין דין של צל, והסכך מתפקד כדופן וכקירוי בלבד. בשל כך, כשם שבדפנות "פרוץ כעומד כשר", כך גם סוכה כשרה מדין 'פרוץ כעומד' כאשר מחצה סכך ומחצה אוויר.

¹ וכן כותב התוספות ר"ד [כב: ד"ה לא קשיא].

² הגדרה זו מפורשת בדברי המהר"ם [ו: ד"ה בגמ' ואי בעית] בהקשר אחר: "וצריך לומר דהשתא סבירא להו לרבנן דהסכך הוא נחשב כדופן, דמה לי דופן מן הצדדים או דופן למעלה". [וכן כותב השפת אמת [כב: ד"ה שם בגמ' קנה]: "דאם היא מרוחק ג' פסול מטעם פירצה, דסכך צריך להיות גם כן מחיצה"].

יש להקשות על הבנה זו בשיטת רבנו תם מדברי הרא"ש דלעיל:

וכן מצינו לענין פרוץ כעומד של דפנות מועיל קנה קנה פחות משלשה אף על פי שהפרוץ מרובה, ולענין סכך אינו מועיל מפני שהחמה מרובה. [רא"ש פ"ב סי' ג]

הרא"ש מוכיח שקיים הבדל בין הסכך לדפנות מכך שלא ניתן להכשיר סכך העשוי מקנים המונחים בריחוק פחות משלושה טפחים זה מזה, על אף שדפנות העשויות באופן זה כשרות מדין 'לבד'. מכך מוכיח הרא"ש שסכך כשר רק כאשר הוא עושה צל. על פי דברי הקהילות יעקב, שלפי רבנו תם אין דין של צל בסכך, לא ברור מדוע סכך כזה פסול.

לכן נראה לבאר את שיטת רבנו תם באופן אחר³. רבנו תם אינו חולק על העיקרון שהסכך, כשמו, בא לשם סיכוך והצללה, אולם הוא אינו רואה את הסיכוך והצל כשני דינים נפרדים, אלא לשיטתו שני הדברים מתלכדים להגדרה אחת: הסכך הוא מחיצה העושה צל. בהתאם לכך, דין 'לבד' אינו קיים בסכך, הואיל ומחיצה הנוצרת באופן כזה אינה עושה צל. כמו כן, לשיטתו אין צורך שבפועל הסכך יעשה צל בקרקעית הסוכה, אלא די שהוא מצד עצמו יהיה ראוי לעשות צל. מטעם זה, כאשר מחצה סכך ומחצה אוויר הסכך כשר, הואיל ובמקום הסכך אין החמה מרובה מן הצל, ואף על פי שבקרקעית הסוכה החמה מרובה מן הצל⁴.

על פי דברים אלו, יסוד מחלוקת רבנו תם והרא"ש הוא בגדר דין צל בסוכה. לפי הרא"ש, קיימים שני דינים שונים: דין דופן – התלוי בסכך עצמו, ודין צל – התלוי במציאות בקרקעית הסוכה. לעומת זאת, לפי רבנו תם, קיים דין אחד בלבד: הסכך צריך להיות דופן העושה צל.

דיוק בדברי הרמב"ן, המפרש את סוגיית הגמרא דלעיל בדרכו של רש"י, מלמד על הבנה שונה בטעמה של שיטה זו⁵. הרמב"ן כותב:

דכי אמרינן פרוץ כעומד מותר, הני מילי בדופן שבת ובסכך פסול, דכי היכי דאגמריה רחמנא למשה התם לא תפרוץ רובא הכא נמי אגמריה בסוכה לא תסכך בפסול רובא, הא כי הדדי תרוייהו מותרין... אבל באויר אי אפשר לומר כן, שכיון שאם הם שוין מלמעלה האויר רבה מלמטה הרי נפרץ רובה, דסוכה בצל תלה לה רחמנא והרי אין זו עשויה לצל יומם מחורב, שהרי חמה רבה עליה מלמטה ומבטלה מתורת סוכה, ומשום הכי בעינן שוין מלמטה.

[מלחמת ה' סוכה י: 6]

בדומה לדברי הרא"ש, גם הרמב"ן מבחין בין סכך העשוי חלקו מסכך כשר וחלקו מסכך פסול לבין סכך שבחלקו יש אוויר. עם זאת, קיים הבדל עקרוני ביניהם. כאמור, הרא"ש רואה את חסרון הצל כפסול מצד עצמו, ולשיטתו אמנם הסכך מצד עצמו כשר, אך הסוכה פסולה משום שהיא אינה מוצלת. לעומת זאת, הרמב"ן מגדיר את חסרון הצל בקרקעית הסוכה כפסול בסכך עצמו: "שכיון שאם הם שוין מלמעלה האויר רבה מלמטה, הרי נפרץ רובה", כלומר, כאשר הסכך אינו עושה צל על הסוכה הוא נחשב כסכך שנפרץ רובו. מכאן שלשיטת הרמב"ן חסרון הצל אינו פסול בסוכה אלא בסכך עצמו – תפקידו של הסכך הוא לעשות צל, ולכן הוא פסול כאשר הוא אינו מצל על הסוכה.

על פי האמור, שיטת הרמב"ן דומה ביסודה לשיטת רבנו תם, שהצל אינו דין בפני עצמו אלא זוהי הגדרתו של הסכך, אמנם הם חלוקים בהבנת הגדרה זו. לפי רבנו תם, הואיל והצל הוא דין בסכך, הצל נמדד על פי הסכך, ולכן די בכך שבסכך עצמו יהיה הצל מרובה מן החמה. לעומת זאת, לפי

³ כן מבואר בשיעורי רבי אליהו ברוך [ב. אות ת, ב].

⁴ נראה שזו כוונת רבנו תם בדבריו בספר הישר [סי' שסח]: "ועוד, מה לנו בחמה, שהרי אפילו בעשתרות קרנים שאין החמה זורחת שם העובי ממעטה אנו אוסרין, אלמא אינו תלוי בחמה. אלא טעמא משום שצריך סכך חשוב".

⁵ דברים אלו מבוססים על שיעורי רבי אליהו ברוך [ב. אות י, ב].

⁶ וכן כותב הר"ן [י: ד"ה גמ'].

הרמב"ן, אמנם הצל הוא דין בסכך, אך הצל נמדד על פי קרקעית הסוכה, ולכן הסכך כשר רק כאשר יש סכך בשיעור הראוי להצל על מחצית מקרקעית הסוכה.

הבנות אלו בצורך בצל, האם זהו דין בסכך או בסוכה, עומדות ביסוד מחלוקת הראשונים בדין 'סוכה מדובללת'.

המשנה אומרת:

סוכה המדובללת ושצילתה מרובה מחמתה כשרה. [משנה כב.]

הגמרא [שם] מביאה את שיטת שמואל, שסוכה המדובללת היא סוכה מבולבלת שבה "קנה עולה וקנה יורד".

רש"י כותב בביאור המקרה:

שלא הוה הסכך להשכיב הקנים זה אצל זה אלא אחד למעלה ואחד למטה, ומתוך כך חמתה מרובה מצילתה, ואשמעינן מתניתין דאמרינן כל שאילו היו מסוככין בשוה היתה צילתה מרובה מחמתה - כשרה. [רש"י שם, ד"ה קנה עולה]

לדבריו, מדובר בסוכה שיש בה סכך בשיעור הראוי להצל על הסוכה כנדרש, אך הסכך לא מונח בצורה מסודרת ולכן בפועל חמתה של הסוכה מרובה מצילתה.

הר"ן מביא שיטה חולקת:

ואחרים אומרים, דלא מכשרינן בקנה עולה וקנה יורד אלא היכא דהשתא נמי הויה צלתה מרובה מחמתה, והא קא משמע לן שאין ריחוק הקנים פוסל משום שני סככין, אבל אי הוה השתא חמתה מרובה מצלתה פסולה. [ר"ן י: ד"ה ושמאל אמר]

לפי שיטה זו, כל סוכה שבפועל חמתה מרובה מצילתה פסולה, גם כאשר יש בסכך שיעור הראוי להצל על הסוכה.

נראה שמחלוקת זו נעוצה בהבנות השונות ביסוד הצורך בצל. לפי ההבנה העולה מדברי הרא"ש דלעיל, שהצל מהווה דין בסוכה, כלומר שהסוכה צריכה להיות מוצלת על ידי הסכך, יש לאמץ את השיטה המובאת בר"ן, שלא די שבסכך יהיה שיעור הראוי להצל אלא צריך שהוא יצל בפועל. לעומת זאת, לפי ההבנה שהצל הוא דין בסכך (כעולה משיטת רבנו תם והרמב"ן), ניתן לקבל את שיטת רש"י, שדי שיהיה סכך בשיעור הראוי להצל, ואין צורך שהסכך יצל בפועל על הסוכה.⁷

בשולי הדברים נעיר, כי ייתכן והבנות אלו עומדות גם ביסוד מחלוקת הראשונים בדין סכך שחלקו נמצא מתחת סכך פסול (כגון ענפי אילן), ובניכוי חלק זה החמה מרובה מן הצל: תוספות [ט: ד"ה הא] מכשירים⁸ וריב"א [ברא"ש פ"א סי' יד] פוסל.

הרא"ש כותב בטעם הפסול לפי ריב"א:

שהרי הצל הוא מן האילן ולא מן הסוכה, שאם ניטל סכך הסוכה אכתי איכא מצל האילן.

[רא"ש פ"א סי' יד]

⁷ עם זאת, גם לפי ההבנה שהצל הוא דין בסכך, אין הכרח לקבל חידוש זה, שדי שבסכך יהיה שיעור בכדי להצל. ייתכן והצל הוא דין בסכך, אך גדר הדין הוא שהסכך צריך להצל בפועל על הסוכה. [הבנה זו נראית מלשון התוס' ר"ד [כב. ד"ה קנה יורד]].

⁸ וכן נראה מדברי רש"י [ט: ד"ה הא קא מצטרף], אך מפירושו רש"י להמשך הסוגיה [י. ד"ה מהו דתימא] נראה לא כך, ואכמ"ל.

לדבריו, הפסול הוא מחמת שהצל אינו מן הסכך אלא מהאילן.

החלקת יואב תמה על שיטה זו:

קשיא לי טובא על הריב"א, דהמעין בש"ס יראה דלהלכה קיימא לן דאין סוכת מצוה צריך שיעשה צל בהסוכה רק שיהיה שיעור בהסכך שיעשה צל... וכן מבואר להדיא בש"ס סוכה (דף כ"ב ע"א) דבקנה עולה קנה יורד דמכשירין מטעם חבוט רמי, אף דעכשיו חמתה מרובה, מטעם דאמרינן דאם היה מונח בשוה היה צלתה מרובה, ואף שאין בשום פעם צלתה מרובה אף כשהחמה באמצע הרקיע, מכל מקום כשר מטעם אילו היה מונחים בשוה... ואם כן לא שייך סברת הריב"א דפוסל כנגדו, כיון דמכל מקום יש בהסכך שיעור להצל.

[חלקת יואב א"ח סי' כח]

החלקת יואב נוקט שצל הוא דין בסכך, "שיהיה שיעור בהסכך שיעשה צל", אך אין צורך שיהיה צל בסוכה. על פי הבנה זו הוא תמה על ריב"א הפוסל סוכה שיש בסכך שיעור להצל כאשר בפועל הצל אינו מגיע לסוכה מהסכך אלא מהאילן.

שיטת החלקת יואב מבוססת על דרכו של רש"י דלעיל בהבנת דין 'סוכה מדובללת', אך, כאמור, שיטה זו אינה מוסכמת, ונראה שהריב"א נוקט בשיטה החולקת, על פיה לא די שבסכך יהיה שיעור להצל אלא צריך שבסוכה עצמה יהיה צל המגיע מהסכך⁹.

בעזרת ה' נעסוק בשיעור הבא בדיני הסוכה הנובעים מחמת הצורך בדירה.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל

ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

⁹ עי' שבט הלוי [ח"י סי' צו] המאריך לחלוק על החלקת יואב.